

BIBLIOTEKARZ PODLASKI
4/2020 (XLIX)
<https://doi.org/10.36770/bp.563>
ISSN 1640-7806 (druk) ISSN 2544-8900 (online)
www.bibliotekarzpodlaski.pl

Małgorzata Techmańska-Biergiel*

Uniwersytet w Białymstoku

<https://orcid.org/>

Towiański z innej perspektywy

Towiański from a different perspective

[rec. Marlis Lami, *Andrzej Towiański (1799–1878). Ein religiöser Reformator im europäischen Kontext seiner Zeit*, Goettingen–Wien 2019, ss. 309]

Abstract: The article is a review of a text entitled “Andrzej Towiański (1799–1878). Ein religiöser Reformator im europäischen Kontext seiner Zeit” by Marlis Lami, published in Vienna in 2019. The text contains 309 pages. The book describes the world of Andrzej Towiański who was a Polish religious reformer. In her work, the author shows how the reformer’s ideas spread across Europe. The author focuses on the Writings of Towiański himself [German *Schriften*] as well as on the opinions of his contemporaries, including the critical one. Andrzej Towiański is also the founder of the Circle of God’s Cause [Polish *Koło Sprawy Bożej*]

* Małgorzata Techmańska-Biergiel – dr; prowadziła wykłady ze współczesnej literatury niemieckojęzycznej na Uniwersytecie w Białymstoku (2020). Autorka recenzji monografii: H.-G. Friese, *Die Ästhetik der Nacht*, Reinbek 2011 („Bibliotekarz Podlaski” 1/2017).

established in 1841. The work should also be published in Polish and opened to a wider audience.

Keywords: reformer, Christianity, the Circle of God's Cause, magnetics, heretic.

Autorką recenzowanej publikacji (rozprawy doktorskiej) jest dr Marlis Lami, adiunkt w Instytucie Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie i współpracowniczka Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk (IBL PAN). Od roku 1990 autorka przekłada polską literaturę na język niemiecki i jest zaangażowana w międzynarodową wymianę kulturalną. Pozycja została wydana na zlecenie Ewangelickiego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Wiedeńskiego, Katolickiego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Wiedeńskiego oraz Instytutu Studiów Islamsko-Teologicznych tegoż Uniwersytetu. Jest to XIX tom serii wydawniczej Göttingen: V&R unipress; [Vienna]: Vienna University Press, 2019.

Książka, napisana w języku niemieckim, składa się z przedmowy, wprowadzenia, czterech rozdziałów z podrozdziałami. Pozycja liczy 309 stron. Monografia zawiera nader trafnie dobrany materiał graficzny uzupełniający prezentowane treści (22 kolorowe i czarno-białe ilustracje).

Rozdział I zatytułowany *W poszukiwaniu Autora* [niem. „Auf der Suchen nach dem Autor”] zawiera cztery podrozdziały. Pierwszy dotyczy postaci Andrzeja Towiańskiego i jego europejskiego życiorysu, kiedy jako 41-latek i dawny sędzia opuścił swój majątek na Litwie i powędrował dobrowolnie na Zachód. Tu załączone zostały dane o Towiańskim pochodzące z kilku źródeł: życiorys zawarty w jego *Pismach* [niem. „Schriften”] z Turynu z 1882 roku, jego biografia napisana przez Tancrediego Canonico w Rzymie w 1895 roku oraz teksty autorstwa kilku osób¹. Marlis Lami gromadzi szczegóły dotyczące życia reformatora, który w 1840 roku opuszcza Litwę i przyłącza się do pol-

¹ Zob. M. Sokołowski, *Canonico. Antologia*, Warszawa 2016. Z prac o towianizmie zob. A. Sikora, *Towiański i rozterki romantyzmu*, Warszawa 1969; tenże, *Posłannicy słowa: Hoene-Wroński, Towiański, Mickiewicz*, Warszawa 1967; D. Siwicka, *Ton i bicz. Mickiewicz wśród towiańczyków*, Wrocław 1990.

skiej emigracji skupionej w Paryżu. Czytelnik dowiaduje się na przykład – co jest dość dobrze znane – iż dzięki Towiańskiemu chora, znerwicowana żona Mickiewicza, Celina, zostaje uzdrowiona². Powoduje to spory wzrost autorytetu Towiańskiego wśród emigrantów i u samego Mickiewicza. Jednocześnie polski poeta staje się wiernym i najbardziej wpływowym jego stronnikiem. Towiański jest jednak wydalany z różnych państw i miast z powodów politycznych. Przez ostatnie trzydzieści lat swego życia zamieszkuje w liberalnym Zurychu, gdzie może w miarę bezpiecznie głosić swe poglądy (s. 24-25).

Autorka przekonująco ukazuje mechanizmy, dzięki którym nauki mistrza rozprzestrzeniają się po całej Europie. Obok Paryża i Zurychu centrum ruchu staje się włoski Turyn. Po śmierci Towiańskiego w 1878 roku w Zurychu jedną z pierwszych myśli jego bliskich zwolenników jest uchronienie dla świata „apostolskiego skarbu jego nauki i jego słowa”. Pomimo istnienia kilku biografii mistrza, brakuje wciąż obiektywnego, pełnego przedstawienia jego życiorysu (s. 25-28).

Podrozdział drugi dotyczy wydania *Pism* Towiańskiego (1882) wraz z uzasadnieniem ich wyboru, podziału, stosowanych języków, opisu gatunku, notatek z rozmów, zapisów z notatnika jego córki Anny. Całość wieńczą rozważania dotyczące ich autentyczności. Okazuje się, że turyńskie wydanie *Pism* jest raczej wspólnym produktem Towiańskiego oraz ścisłego kręgu jego zwolenników. Już sam tytuł dzieła może budzić mylne interpretacje, ponieważ wydanie to nie zawiera żadnych rzeczowych tekstów, które wyjaśniałyby jego naukę w formie systematycznej i koherentnej. Jest to raczej zbiór różnych gatunkowo tekstów, bazujących bardziej na ustnych przekazach nauk profety. Największą część stanowią notatki z rozmów i zapisy zwolenników Towiańskiego z jego przemówień do nich, uzupełnione przez fragmenty zarówno z prywatnych, jak i oficjalnych listów (s. 36-37).

Podrozdział trzeci skupia się na wydawcach jako zbiorowych autorach (Karol Baykowski, Stanisław Falkowski, Attilio Begey, Karol Różycki)³. Przedstawione tu zostało również przybycie Towiańskiego do Francji, notatki z jego rozmów ze znajomymi. Tytuł pisma, które otwiera całość, tworząc

² Por. A. Witkowska, *Celina i Adam Mickiewiczowie*, Kraków 2002.

³ Zob. K. Jaworska, *Nabielak, Goszczyński i Towiański w Archiwum Begeya*, przeł. J. Pietrzak-Thébault, „Wiek XIX” 2011, R. IV, s. 301-323.

zarazem tom pierwszy, brzmi *Biesiada z Janem Skrzyneckim* [niem. „Gastmahl mit Jan Skrzynecki”]⁴. W założeniu chodzi o „biesiadę w duchu” jako synonim rozmowy i spotkania osobistego. Towiański nazywa te rozmowy „służbą”, ponieważ w ten sposób on i jego zwolennicy wypełniają „służbę” wobec bliźniego i zarazem tworzą braterską lub chrześcijańską wspólnotę. Opisuje on swoje oryginalne techniki rozmowy i zaleca zwolennikom, jak mają je prowadzić, jak słuchać i reagować (s. 47-48). Słowem: mamy tu do czynienia z całą towiańską teorią erystyczną, retoryką, dialogiką.

Podrozdział czwarty przynosi informacje dotyczące poszukiwania oryginału pism mistrza. Ciekawostką jest to, iż z 212 opublikowanych *Pism* Andrzeja Towiańskiego 84 są oryginałami napisanymi ręcznie, zachowanymi w Bibliotece Królewskiej w Turynie. Niestety, do dnia dzisiejszego nie zostały one zarchiwizowane i nie są udostępniane badaczom. Marlis Lami przywołuje informacje dotyczące innych jego *Pism*, co do których autentyczności nie ma wątpliwości. Poddaje ona tutaj trafnej analizie również ich język. W szczególności chodzi o charakterystyczną budowę zdania, w której orzeczenie zajmuje pierwsze miejsce (na przykład po niemiecku: „erbebt die Hölle”). Zwraca ona jednocześnie uwagę na obecność metafor, które odwołują się do znanego cytatu biblijnego z naczyniem (2 Tm 21). Długie wywody, złożone zdania Towiańskiego nie dają się dosłownie tłumaczyć na francuski, jak skomentował to w 1860 roku Seweryn Goszczyński, wierny wyznawca myśli Towiańskiego. Z tą opinią nie zgadza się na przykład wydawca Karol Różycki, który upiera się przy dosłownych tłumaczeniach owych tekstów. W Kole Sprawy Bożej rozwija się taki styl języka francuskiego, który dla samych Francuzów będzie ledwie zrozumiały (s. 80-81, 88-89).

Dalej autorka koncentruje się na interpretacji pojęcia „duch” [niem. „Geist”] i jego realizacji w praktykach religijnych Towiańskiego. Podrozdział pierwszy dotyczy okresu wileńskiego i postaci mistrza jako pisarza oraz magnetyzera.

Cenne, że autorka koncentruje się również na analizie cytatów biblijnych zawartych w *Pismach* Towiańskiego. Otóż pochodzą one głównie z hebrajskiej Biblii i Ewangelii św. Jana. W hebrajsko-chrześcijańskiej tradycji pojęcie „duch” pojawia się w kontekście kosmogonii i antropologii, rozumiane jest

⁴ Por. [A. Towiański], *Biesiada 17 stycznia 1841 r. (z J. Skrzyneckim)*, Versailles 1842, s. 61.

jako absolutna, dająca życie siła Stwórcy, który może ludzi wzmacniać pod względem moralnym, wzywać do przewodnictwa swój lud i darzyć ponadludzką siłą. Towiański powołuje się na fragmenty Biblii mówiące o Mojżeszu, który odgrywa w jego wywodach centralną rolę. Podobnie jak u kabalistów, szczególnie też u chasydów, Towiański rozwinął własne formy ćwiczeń ukierunkowane na podążanie do świata niebiańskiego pojętego jako ogólna, uniwersalna harmonia (s. 102-103).

Kolejny podrozdział przenosi czytelnika do Belgii pod Waterloo, gdzie Towiańskiego uznano za heretyka. Uwzględniono tutaj krytyczną opinię księdza (pierwszego przełożonego generalnego Kongregacji Rezurekcyjistów) Piotra Semenki (1814–1886) wystawioną na podstawie lektury dwóch wydań *Biesiady* Towiańskiego z Janem Skrzyneckim. Okazuje się, że w 1850 roku, po 8 latach analiz, Semenka wystawia negatywną ocenę *Biesiadzie*, nazywając ją *corpus delicti*. Staje się to przypieczętowaniem pozycji Towiańskiego jako heretyka. Na *Indeksie librorum prohibitorum* w roku 1858 znajdują się zatem wkrótce również wykłady Mickiewicza w Collège de France głoszone w duchu towianizmu w latach 1843–1844 (s. 125-129).

Jednocześnie Marlis Lami powołuje się na opinie, które dostrzegają w Towiańskim mistyka. Autorka książki przytacza wiele faktów dotyczących życia i pism Andrzeja Towiańskiego, w tym informacje na temat jego związków z polskim wieszcem. Nowo utworzone Zgromadzenie Zmartwychwstania Pana Naszego Jezusa Chrystusa (pot. Zmartwychwstańców) występuje przeciwko *Pismom* Towiańskiego jako „pierwszej herezji, którą Polska wydała” (chodzi o Towiańskiego), walcząc o „duszę” największego polskiego wieszcza Adama Mickiewicza⁵. Ten spór pomiędzy rezurekcyjistami, wykształconymi przez jezuitów, i Towiańskim, który widzi siebie w tradycji franciszkańskiej, otwiera nie tylko w Polsce nowy rozdział dyskusji o chrześcijaństwie (s. 123-125).

W podrozdziale trzecim opisane zostały dzieje reformatora w Szwajcarii (w Zuchwil i Solurze), gdzie zaakceptowany i uznany został zarówno jako prorok, jak i „nowy Franciszek”.

Podrozdział czwarty kończą informacje na temat pobytu reformatora w Zurychu. Tutaj przedstawione też są jego poglądy na muzykę, ton. Zostaje on

⁵ Zob. P. Semenka, *Towiański et sa doctrine, jugés par l'enseignement de l'Église*, Paris 1850.

uznany jednocześnie jako hipnotyzer. Autorka przybliży również postać „poety nowej epoki”, czyli Seweryna Goszczyńskiego, mianowanego w 1847 roku przez Andrzeja Towiańskiego na poetę Koła Sprawy Bożej⁶.

Trzeci rozdział skupia się dosyć skrótowo na perspektywach przyszłych badań nad spuścizną Towiańskiego.

Kolejny rozdział przynosi załączniki z *Pism*, *Biesiady*, aktu założenia Koła Sprawy Bożej [niem. *Sache Gottes*] z 27 września 1841 roku, dwa listy Towiańskiego do Rothschilda, fragmenty z rozmów Andrzeja Towiańskiego z pastorem Augustem Christfreund, pieśni, list córki Elżbiety oraz własnoręcznie napisany list reformatora.

Całość pracy kończy spis ilustracji, nieopublikowany dotychczas materiał archiwalny dotyczący dostępnych listów i korespondencji z bibliotek w Turynie, Krakowie, Wilnie oraz spis literatury podmiotowej i przedmiotowej wraz z indeksem osób.

Recenzowana książka pobudza do rozmyślań nad dziejami chrześcijaństwa w Europie. Warto w tym miejscu wspomnieć, że nauka Towiańskiego akceptowana była w Zurychu, gdzie po wysiedleniu go z innych miast, w tym ze szwajcarskiej Solury – ostatniego miejsca zamieszkania Tadeusza Kościuszki, osiadł na stałe. To w Zurychu w XVI wieku ojcem reformacji stał się Ulrich Zwingli, założyciel Szwajcarskiego Kościoła Reformowanego. Można stwierdzić, iż dzięki niemu Andrzej Towiański znalazł w Zurychu podatny grunt pod swoje nauczanie. Otwarcu na nowości mieszkańcy miasta przyjęli jeszcze jednego „reformatora” do swego grona.

Zaletą publikacji Marlis Lami jest ukazanie losów Towiańskiego jako człowieka w szerszym kontekście: dla jednych to heretyk, dla innych mistyk, ale może również to genialny, obdarzony wprawdzie niezwykle charyzmą, ale pogubiony wewnętrznie reformator. Warto sięgnąć po tę pozycję, by dowiedzieć się więcej na temat tego niezwyklego ruchu religijnego z polskimi korzeniami rodem z XIX wieku. Autorka sięga do źródeł omawianej organizacji, prezentuje jej rozwój i reakcję Kościoła, dzięki czemu praca nie jest wyłącznie opisem „sekty” (jak nazywali ruch przeciwnicy) i zdarzeń, ale ukazuje też ich

⁶ To temat zresztą na kilka nowych monografii. Zob. o towianizmie Goszczyńskiego: *Dziennik Sprawy Bożej*, opracowanie i wstęp Z. Sudolski, współpraca W. Kordaczuk, M. Matusiak, t. 1-2, Warszawa 1984; E. Hoffmann-Piotrowska, „Święte awantury...”. *Orto- i heterodoksje Adama Mickiewicza*, Warszawa 2014.

przyczyny i konsekwencje. Jedną z zalet książki jest przejrzysty układ tekstu. Język publikacji to język niemiecki, w którym autorka w sposób klarowny zachęca czytelnika biegle znającego ten język do zapoznania się z historią Andrzeja Towiańskiego.

Monografia Marlis Lami być może nie zaskakuje śmiałymi, rewolucyjnymi tezami. Ale jest to praca rzetelnie osadzona w materiale źródłowym. Zrywa z tak jeszcze do niedawna modnym czarnym stereotypem Towiańskiego jako szarlatana, który uwiódł Mickiewicza, Słowackiego, Goszczyńskiego i tylu innych polskich emigrantów. Za szczególnie cenne należy uznać fragmenty poświęcone etapowi życia Towiańskiego spędzonemu przezeń w Zurychu.

Praca powinna zostać również wydana po polsku, aby mogło ją poznać szersze grono czytelników, w tym badaczy XIX wieku.

Bibliografia

- Dziennik Sprawy Bożej*, opracowanie i wstęp Z. Sudolski, współpraca W. Kordaczuk, M. Matusiak, t. 1-2, Warszawa 1984.
- Hoffmann-Piotrowska E., „Święte awantury...”. *Orto- i heterodoksje Adama Mickiewicza*, Warszawa 2014.
- Jaworska K., *Nabielak, Goszczyński i Towiański w Archiwum Begeya*, przeł. J. Pietrzak-Thébault, „Wiek XIX” 2011, R. IV, s. 301-323.
- Lami M., *Andrzej Towiański (1799-1878). Ein religiöser Reformator im europäischen Kontext seiner Zeit*, Wien 2019.
- Semenko P., *Towiański et sa doctrine, jugés par l'enseignement de l'Église*, Paris 1850.
- Sikora A., *Towiański i rozterki romantyzmu*, Warszawa 1969.
- Sikora A., *Posłannicy słowa: Hoene-Wroński, Towiański, Mickiewicz*, Warszawa 1967.
- Siwicka D., *Ton i bicz. Mickiewicz wśród towiańczyków*, Wrocław 1990.
- Sokołowski M., *Canonico. Antologia*, Warszawa 2016.
- Witkowska A., *Celina i Adam Mickiewiczowie*, Kraków 2002.